

Awareness Raising and Training Measures for the Istanbul Protocol in Europe

**Boj proti nekaznovanju: zakaj evidentirati mučenje
in trpinčenje v (Zahodni) Evropi?**

To delo je avtorsko zavarovano pod licenco

[Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/).

Projekt je sofinancirala Evropska komisija. Ta objava odraža izključno mnenja avtorja, zato Komisija ne odgovarja za uporabo podatkov, vsebovanih v njej.

Education and Culture DG

Lifelong Learning Programme

KAZALO

1.	Pritisk Istanbulskega protokola k dokumentiranju pravnih dokazov	6
2.	Zakaj je v (zahodni) Evropi nujno natančno evidentiranje pravnih dokazov	7
2.1	Ščiti travmatizirane osebe pred tem, da bi jih vrnil v domovino	8
2.2	Priznava trpljenje žrtev	9
2.3	Natančno kaže kršitve človekovih pravic v državah izvora.....	9
2.4	Žrtvam nudi sredstva za pregon storilcev in njihovo obtožbo pred državnimi sodišči v njihovih državah	10
2.5	Morda dovoljuje pregon storilcev na mednarodnih sodiščih ali sodiščih tretjih držav	10
2.6	Širi znanje o mučenju in drugih oblikah trpinčenja	11
2.7	Je veliko lažje v varnih državah in državah z dostopom do različnih virov.....	11
2.8	Opozarja na dejstvo, da mučenje ali trpinčenje v »razvitih« državah lahko še vedno obstaja	12
3.	Literatura	13

1. Pritisk Istanbulskega protokola k dokumentiranju pravnih dokazov

Celotno usposabljanje je zasnovano kot praktične smernice za pravilno uporabo »Priročnika za učinkovito preiskovanje in evidentiranje mučenja in drugega okrutnega, nečloveškega, ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja« (v bodoče Istanbulski protokol). Usposabljanje torej razvija in je usmerjeno na strukturo in cilje Istanbulskega protokola. (1) Glavni cilj Protokola je prikazati, kako zbirati dokaze domnevnih incidentov mučenja na način, da bodo le-ti dokazi veljavni pred sodiščem. Prav tako je namen učnega gradiva, ki je nastalo v okviru projekta ARTIP, da zdravnikom, psihologom, psihiatrom, pravnikom in katerikoli drugi osebi s področja človekovih pravic omogoči natančno evidentiranje domnevnih primerov mučenja, in tudi, da se pokaže nujnost takšnega evidentiranja.

Istanbulski protokol se začne z naštevanjem in komentiranjem vseh »pomembnih mednarodnih pravnih standardov«, ki se nanašajo na prepoved mučenja in so veljali v času nastajanja Protokola, ter z imenovanjem »pomembnih etičnih kodeksov«. V tretjem poglavju so orisane splošne smernice, ki jih je potrebno upoštevati, kadar želimo voditi učinkovito in profesionalno »pravno preiskavo mučenja«, predvsem kako vzpostaviti učinkovito in profesionalno preiskovalno komisijo.

Nadalje ponuja Istanbulski protokol »splošne napotke za izpraševalce« za pomoč pri zbiranju dokazov z izpraševanjem žrtev na način, ki jih ne bo izpostavil povračilnim ukrepom, če so še vedno v varstvu, niti ne bo vodil k retravmatizaciji ob soočenju s preteklimi izkušnjami. Najobširnejša poglavja Istanbulskega protokola se ukvarjajo z zbiranjem zdravstvenih dokazov, tj. »fizičnih dokazov mučenja« in »psiholoških dokazov mučenja«. Ta poglavja so ključnega pomena, saj je predstavitev natančnih zdravniških dokazov v širšem smislu lahko odločilnega pomena pri obravnavi pravnih postopkov, ki se ukvarjajo s primeri domnevnega mučenja in trpinčenja. Istanbulski protokol zaključuje tri priloge, od katerih sta dve namenjeni za uporabo pri zdravniških pregledih žrtev mučenja.

Skrb Istanbulskega protokola za zbiranje dokazov, ki bi jih lahko uporabili na sodišču, je tesno povezana z zgodovino njegovega nastajanja. Začetni vzrok za nastanek priročnika je bil primer Bakija Erdoğana, turškega državljana mesta Aydin. Bil je obtožen članstva v prepovedani stranki in policija ga je prvič zajela 10. avgusta 1993. Deset dni pozneje je bil sprejet v bolnišnico v komi, iz katere se ni nikoli zbudil. Medtem ko je uradno zdravniško poročilo navajalo »naraven« vzrok smrti (gladovna stavka), so sorodniki Bakija

 Preberite povzetek Istanbulskega protokola!
(1)

Erdoğana pri pripravi trupla na pokop odkrili hude modrice in druge znake mučenja. Turško zdravniško združenje je podalo alternativno poročilo, podprto s slikami, ki so nastale v času pogreba, in za vzrok smrti navedlo akutno dihalno odpoved, ki naj bi jo povzročilo več poškodb, predvsem elektrošok in mučenje z obešanjem. Ti dokazi, ki so bili zbrani po pravilih t.i. Minnesotskega protokola, že obstoječega »Priročnika za učinkovito preprečevanje in preiskovanje izvensodnih, samovoljnih in naglih usmrtitev« (2), so v končni fazi pripeljali do obsodbe storilcev. Ker je Turško zdravniško združenje organiziralo mednarodni simpozij na temo »Medicine in človekovih pravic« nekaj let kasneje (marca 1996), je turška Zveza za človekove pravice (HRFT) skupaj z Zdravniki za človekove pravice (PHR) in Zdravniškim združenjem prevzela pobudo za sestavo pravilnika, ki bi ga lahko uporabili pri preiskavi primerov mučenja pri preživelih žrtvah. Čeprav so projekt koordinirale in organizirale te tri organizacije, je pri njegovi izvedbi sodelovalo več kot 75 strokovnjakov iz več kot 40 organizacij iz 15 držav, in strok kot so sodnomedicinski izvedenci, zdravniki, psihologi, opazovalci človekovih pravic in odvetniki.

Delo na Istanbulskem protokolu se je končalo tri leta pozneje, leta 1999, ko so ga tudi predstavili Združenim narodom. Malo zatem, 4. decembra 2000, ga je odobrila tako Generalna skupščina kot tudi Komisija za človekove pravice. (3, 4)

2. Zakaj je v (zahodni) Evropi nujno natančno evidentiranje pravnih dokazov

Zgodovinski razvoj Istanbulskega protokola kaže, da so ga ustvarili za potrebe države, v kateri še vedno prihaja do primerov mučenja, kljub vsem uradno razglašenim obvezam k popolni opustitvi te prakse. Seveda bi se lahko vprašali, zakaj se trudimo natančno evidentirati incidente mučenja v državah, v katerih do mučenja naj ne bi več prišlo. Obstaja splošno prepričanje, da so bile po koncu druge svetovne vojne in s podpisom dokumentov, kot je Konvencija ZN proti mučenju (UNCAT) vse oblike hudega trpinčenja s strani držav v (zahodni) Evropi opuščene.

Ne glede na dejstvo, da je mučenje res postalo izjema, ki je prisotna le še v nekaterih državah, pa še vedno obstaja veliko dobrih vzrokov za to, da se namenijo sredstva za učinkovito evidentiranje in beleženje domnevnih primerov mučenja in trpinčenja, ki jih, na primer, navedejo iskalci azila. Čeprav bi dokaze, zbrane z metodami, opisanimi v Istanbulskem protokolu,

 Za pregled zgodovine in vsebine Istanbulskega protokola ter tudi podatkov v zvezi s predhodnimi usposabljanji za uporabo Protokola, preberite članek avtorjev Furtmayra in Frewerja (5).

 Oglejte si film "Signs of Torture".

lahko uporabili tudi v druge namene (postopki pridobitve azila so samo eni izmed mnogih), glavni namen ostaja pripeljati krivce pred sodišče. S to obvezo se prepozna izredna pomembnost boja proti nekaznovanju v primerih mučenja in trpinčenja. Storilci bodo svoje vedenje spremenili samo takrat, ko se bodo bali sodb za storjene zločine. Na ta način je uspešna pravna dokumentacija, ki vodi v pregon in obsodbo, v končni fazi način preprečevanja mučenja in trpinčenja.

Tako je poleg psiho-socialne podpore temeljito in uspešno evidentiranje mučenja in trpinčenja za žrtve drugi steber opore pri soočanju s takšnimi dejanji. Proces pa gre tudi v obratni smeri. Kot je bilo prikazano, je boj proti nekaznovanju tudi pomemben način podpore psiho-socialnemu zdravljenju žrtev. (6) To odpre popolnoma nov razpon vzrokov za zbiranje dokazov mučenja v vseh državah. Namen sledečega seznama je prikazati najpomembnejše vzroke, seznam pa seveda ni dokončen.

Temeljito in uspešno evidentiranje dokazov mučenja in trpinčenja je pomembno zato, ker:

2.1 Ščiti travmatizirane osebe pred tem, da bi jih vrnili v domovino

Azil mora biti dodeljen vsem osebam, ki se soočajo s pregonom zaradi njihove rase, vere, narodnosti, članstva v določeni socialni skupini ali zaradi določenega političnega mnenja, tj. strahu pred kršitvijo človekovih pravic. Biti podvržen mučenju ali trpinčenju predstavlja resno kršitev človekovih pravic. Na žalost so možnosti za dokaz mučenja v postopku za pridobitev azila običajno omejene, in sicer ali zaradi formalne zasnove postopka, ki od žrtev zahteva opis travmatične izkušnje v okolju, ki je verjetno precej podobno zaslišanju, ali pa zato, ker oblasti ne želijo odkriti resnice. Temeljito evidentiranje, ki vodi v dodelitev azila, bi lahko resnično rešilo življenje v primerih, ko žrtve čaka soočenje s posledicami ob povratku v njihovo domovino. Poleg tega, kot je pokazal nemški psiholog David Becker (glej citat (6) za pregled njegove teorije in tudi nadaljnje referenčno gradivo), je varno in stabilno okolje eden izmed nespornih predpogojev, da si žrtev opomore. Negotov status bivanja in možnost povratka v roke storilcev bodo najverjetneje poslabšali psihološke simptome in preprečili, da si žrtev opomore. Evidentiranje poškodb, nastalih zaradi mučenja in trpinčenja tako tudi pripomore k temu, da oseb ne vračajo nazaj v domovino in da se jim, v skladu s predpisi humanitarnega prava in predpisi s področja človekovih pravic, podeli pravni status, pri čemer se upošteva tudi zdravstveno (in duševno) stanje posameznikov.

 Več o boju proti nekaznovanju: Rauchfuss/ Schmolze (6).

✓ *Evidentiranje mučenja je dragoceno, tudi če ni uporabljeno pri pregonu storilcev.*

2.2 Priznava trpljenje žrtev

Ena izmed glavnih značilnosti mučenja in trpinčenja je, da postaneta v državah, kjer do njiju pride, javna skrivnost: vsi vedo, kaj se dogaja, a si nihče ne upa spregovoriti na glas. To potisne žrtve mučenja še bolj v osamo, kot so že zaradi izkušnje, o kateri se ne morejo pogovoriti na običajen način.

Kadar smo izpostavljeni takšni »katastrofi človeškega izuma«, kot je mučenje, običajno ne premoremo več zaupanja niti na splošno niti v druge osebe. Toda tudi v primeru, da želi žrtev deliti svojo izkušnjo in spregovoriti, to morda ne bo lahko, ker bi soljudi spravila v neugoden položaj. Rezultat tega je, da resnico žrtev, ki je ne priznavajo, zamenja zgodba storilcev. Tako se večkrat zgodi, da postanejo žrtve popolnoma izolirane, tudi po koncu mučenja in so nenehno izpostavljene retravmatizaciji.

Odpor odkrivanja celotne resnice, kot je npr. znotraj postopka pridobitve azila, je v tem primeru – četudi se ta izjava zdi morda nekoliko pretirana – na nek način nadaljevanje dejanj mučiteljev, ki ignorirajo izkušnje žrtev. Poleg tega temeljito zbiranje dokazov pomeni upoštevanje izkušenj žrtve in vsaj delno ponovno vzpostavitev zaupanja in pravice. Tudi kadar storilci ne stopijo pred sodišče, je to lahko prvi korak k »ozdravitvi s pravico«. (6)

2.3 Natančno kaže kršitve človekovih pravic v državah izvora

Večina držav po svetu je podpisala in ratificirala dokumente, kot je Mednarodni pakt ZN o državljanskih in političnih pravicah (ICCPR) ali Konvencija ZN proti mučenju (UNCAT). Čeprav so ti dokumenti pravno zavezujoči in popolnoma prepovedujejo uporabo mučenja v kakršnihkoli okoliščinah, pa je izvajanje teh dokumentov v resnici drugačno. Čeprav so države zavezane k popolni prepovedi mučenja in trpinčenja, do njiju v večini še vedno prihaja, včasih tudi sistematično.

Kljub temu ne bo nobena država, tudi tista v kateri je mučenje pogosto rabljeno, tega priznala. Temeljito in uspešno evidentiranje domnevnih primerov mučenja in trpinčenja, ki zagotavlja pravne dokaze, torej omogoča jasno izpostavljanje držav, v katerih se vzorec mučenja in trpinčenja še vedno pojavlja. To še posebej velja, kadar gre za večje število ljudi, ki prosijo za azil in podajo obtožbe v zvezi z mučenjem proti konkretni državi, kar je mogoče potrditi le z natančno preiskavo in evidentiranjem ugotovitev. Poleg javnega izpostavljanja neprimernih praks, pa lahko zbrani dokazi tudi spodbudijo Združene narode ali lokalne nadzorne mehanizme, da opazujejo ali raziščejo incidente mučenja, saj mučenje predstavlja jasno kršitev

 Spomnite se, kaj ste se naučili o Beckerjevem konceptu psihosocialne travme v delu avtorjev Rauchfussa in Schmolzeja (2008) (6).

 Glej PowerPointovo predstavitev, ki jo je Knut Rauchfuss predstavil na konferenci IALMH leta 2011.

 Glej spletno stran 'Atlas of Torture' Boltzmannovega inštituta za človekove pravice na Dunaju za sveže primere mučenja in trpinčenja po svetu, kot tudi spletno stran OMCT:

<http://www.atlas-of-torture.org/>

<http://www.omct.org/>

mednarodnih in regionalnih pravnih zavez.

2.4 Žrtvam nudi sredstva za pregon storilcev in njihovo obtožbo pred državnimi sodišči v njihovih državah

Evidentiranje domnevnih primerov mučenja v državah (zahodne) Evrope bolj ali manj pomeni evidentiranje obtožb, ki jih podajo begunci. To pomeni, da v tem času in v času preiskav žrtve ne morejo uveljavljati pravice v domovini. Vseeno pa se lahko situacija zaradi več razlogov (sestava nove vlade, demokratične spremembe, itd.) sčasoma spremeni in razvije se lahko ozračje, ki bi podpiralo spoznanje, da nov in stabilen družbeni red ne more biti zgrajen z zanikanjem temne preteklosti.

Kot primer pogledimo nekatere države Južne Amerike, ki so se odločile narediti konec nekaznovanju mučenja, do katerega je prišlo v diktatorskih režimih. Ko se bo pravna situacija v **rodnih državah** spremenila in dovolila sodni proces, bi nekdanje žrtve lahko želele (in bi se jih moralo spodbujati) iskati pravico na sodiščih v svojih **rodnih državah**. Izrednega pomena je torej, da so dokazi mučenja dobro evidentirani in natančni.

Prizadevanja po evidentiranju obtožb v zvezi z mučenjem, pri čemer je jasno, da za tovrstne zločine ne obstajajo zastaralni roki, pa na nek način daje žrtvam moč, da poskušajo same uveljaviti svoje pravice.

2.5 Morda dovoljuje pregon storilcev na mednarodnih sodiščih ali sodiščih tretjih držav

V zadnjih letih smo na področju mednarodnega kazenskega prava doživeli uspeh brez primere. Z ustanovitvijo Mednarodnega kazenskega sodišča (ICC) se lahko primeri hudih kršitev človekovih pravic - če jih sodišču predloži Varnostni svet ZN - znajdejo pred sodiščem ne glede na njihov prejšnji položaj ali politični vpliv in ne glede na to, kje je do kršitve prišlo. Kazensko pravo pa ni postalo zgolj mednarodno; veliko število držav je sprejelo zakone v skladu s t.i. univerzalno jurisdikcijo, ki dovoljujejo pregon in sprožitev postopka tudi v primeru kršitev človekovih pravic, do katerih je prišlo v drugi državi in ki so jih zakrivilo osebe, ki niso državljani dotičnih držav.

Ta razvoj ponuja nove možnosti pregona kršiteljev človekovih pravic in boj proti temu, da bi storilci ostali nekaznovani. Ti kazenski postopki se močno zanašajo na dokaze in imajo visoke standarde. Temeljito evidentiranje domnevnih primerov mučenja in zbiranje dokazov sta torej izrednega pomena.

✓ Čeprav to morda ni očitno na prvi pogled, pa bi se zbrani dokazi nekoč lahko uporabljali v sodnih procesih.

🔗 Za več informacij o ICC glej poglavje 6.

2.6 Širi znanje o mučenju in drugih oblikah trpinčenja

Kadar gre za mučenje ali trpinčenje, je človeška »ustvarjalnost« brezmejna. Pregled zgodovine mučenja in trpinčenja in njunih metod daje jasen vpogled v to, kakšno trpljenje so do danes morali prestati mnogi.

S popolno in brezpogojno prepovedjo kakršnekoli oblike mučenja po vsem svetu se storilci bolj kot kdajkoli doslej bojijo postati odgovorni za dejanja mučenja. Tako so se razvile izpopolnjene metode mučenja, ki za sabo skoraj ne puščajo sledi. Eden takšnih primerov je mučenje z elektrošoki. Ko so bile razvite diagnostične metode za jasno prepoznavanje npr. brazgotin električnih opeklin tudi mesece po incidentu, so mučitelji pred uporabo elektrošoka pričeli uporabljati tekočine in gele. To je po eni strani bolj boleče, po drugi strani pa prepreči nastajanje vidnih električnih opeklin zaradi povečanja vstopne točke toka (glej (1) str. 40-41). Še ena razvojna stopnja je bil premik od fizičnih k psihološkim metodam mučenja, kot je bilo možno opaziti npr. v Združenih državah v času »vojne proti terorizmu«. Ker bo učinkovito evidentiranje vedno vsebovalo tako temeljit zdravniški pregled kot psihološko oceno žrtve, vključno z negativnimi učinki, zaradi katerih trpi, bo znanje o mučenju počasi raslo. Takšno poglobljeno znanje bo uporabno na vseh stopnjah boja proti mučenju, od obravnave preživelih, do opazovanja kršitev človekovih pravic, razvijanja novih in prefinjenih diagnostičnih metod, in kazenskega pregona.

2.7 Je veliko lažje v varnih državah in državah z dostopom do različnih virov

Čeprav je jasno, da se je potrebno v boju proti mučenju in nekaznovanju storilcev osredotočiti na spremljanje, pregon in v končni fazi opuščanje te dejavnosti v državah, kjer se še vedno pojavlja, pa obstajajo tudi nekatere prednosti evidentiranja mučenja tudi v državah gostiteljicah.

Prvič, v varnih državah se žrtvam po navadi ni treba bati povračilnih ukrepov kadar podajo obtožbo v zvezi z mučenjem in trpinčenjem, v nasprotju s situacijo v državi, kjer še vedno obstaja vzorec mučenja in so državni organi vključeni v takšna dejanja.

Poleg tega evidentiranje v varnih državah gostiteljicah ublaži etično dilemo, s katero se lahko spopadajo zdravniške ekipe v državi, kjer je do mučenja prišlo: ob odkritju nezmotljivih dokazov, da je bil bolnik podvržen mučenju, se poraja vprašanje, ali je bolje te stvari zaviti v skrivnost iz strahu zaradi možnih povračilnih ukrepov proti žrtvi, sorodnikom ali celo zdravniški ekipi, ali v vsakem primeru opozoriti javnost v upanju, da bomo tako pomagali k

Za več informacij o mučenju in trpinčenju v času "vojne proti terorizmu" glej Skupno študijo ZN o tajnih priporih, UN Docs, A/HRC/13/42, junij 2010 (8)

✓ *Standardizirano in učinkovito evidentiranje je izredno pomembno!*

✓ *V prid učinkovitemu evidentiranju v varnih državah gostiteljicah lahko govorijo tudi pragmatični razlogi.*

ukinitvi takšne prakse (glej (1) str. 15 in (7) str. XXIV). Do takšnih dilem v državah, kjer je mučenje prej izjema kot pravilo in pravni sistem deluje, večinoma ne bo prišlo.

Dostop do virov v državah (zahodne) Evrope je še en razlog za evidentiranje mučenja in trpinčenja. To seveda vključuje večinoma boljšo finančno situacijo v industrijskih in demokratičnih državah, hkrati pa tudi pomeni strokovne vire kadar gre za zdravstveno in psihološko izobrazbo in osebje, ter diagnostične naprave. Visoko tehnološke (in torej drage) diagnostične metode kot sta magnetna resonanca ali računalniška tomografija v velikem številu držav izvora žrtev (in še manj za večinoma revne žrtve mučenja) niso splošno dostopne. Kljub temu pa so te radiološke metode pogosto izredno pomembne za natančno diagnozo poškodb in za vzpostavitev neizpodbitnih dokazov, da je do mučenja prišlo.

2.8 Opozarja na dejstvo, da mučenje ali trpinčenje v »razvitih« državah lahko še vedno obstaja

Obstaja splošno prepričanje, da do mučenja in trpinčenja v državah Zahodne Evrope ne prihaja več. Od dobe razsvetljenstva so bili takšni postopki korak za korakom diskreditirani in prepovedani, pogosteje so se pojavljali le pred in med drugo svetovno vojno v Nemčiji in drugih državah, ali npr. v okviru francoskega odziva na vojno za osvoboditev v Alžiriji. Vseeno pa je v zadnjih letih mučenje v teh državah izginilo in postalo bolj izjema kot pravilo. Kljub temu pa nekateri primeri hudega trpinčenja in mučenja še vedno obstajajo.

Kot je posebej omenjeno v 2. in 16. členu Konvencije proti mučenju in prav tako v Istanbulskega protokolu, so v vsakršnih pogojih popolnoma prepovedane vse oblike krutega, nečloveškega ali poniževalnega ravnanja ali kaznovanja. Vseeno pa v nekaterih situacijah lahko pride do hudega trpinčenja, pogosto v času prisilne deportacije iskalcev azila, katerih prošnje so bile zavržene. Prav tako je posebni poročevalec ZN za mučenje s svojo ekipo v Grčiji leta 2010 opazil pogoje v priporu za iskalce azila, ki so jasno predstavljali nečloveško ravnanje v policijskih priporih, centrih za pridržanje priseljencev ali zaporih.

☞ *Za več informacij o obveznostih, ki izvirajo iz Konvencije proti mučenju, glej poglavje 3 tega projektne gradiva*

☞ *Glej poročilo Posebnega poročevalca ZN za mučenje o misiji v Grčijo, UN Docs, April 2011, A/HRC/16/52/Add.4*

3. Literatura

1. United Nations High Commissioner for Human Rights. Istanbul Protocol : manual on the effective investigation and documentation of torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment. Rev. 1 ed. New York [u.a.]2004. X, 76 S p.
2. Minnesota Lawyers International Human Rights Committee. Subcommittee on Inquiry Procedures. The Minnesota protocol : preventing arbitrary killing through an adequate death investigation and autopsy : a report of the Minnesota Lawyers International Human Rights Committee, Subcommittee on Inquiry Procedures. Minneapolis, MN: The Committee; 1987. iii, 34, A28 p.
3. Iacopino V, Ozkalipci O, Schlar C. The Istanbul Protocol: international standards for the effective investigation and documentation of torture and ill treatment. Lancet. 1999;354(9184):1117. Epub 1999/10/06.
4. Ucpinar H, Baykal T. An important step for prevention of torture. The Istanbul protocol and challenges. Torture : quarterly journal on rehabilitation of torture victims and prevention of torture. 2006;16(3):252-67. Epub 2007/01/26.
5. Furtmayr H, Frewer A. Documentation of torture and the Istanbul Protocol: applied medical ethics. Medicine, health care, and philosophy. 2010;13(3):279-86. Epub 2010/04/27.
6. Rauchfuss K, Schmolze B. Justice heals: the impact of impunity and the fight against it on the recovery of severe human rights violations' survivors. Torture : quarterly journal on rehabilitation of torture victims and prevention of torture. 2008;18(1):38-50. Epub 2008/01/01.
7. British Medical Association. The medical profession and human rights : handbook for a changing agenda. London [u.a.]: Zed Books; 2001. XXXIII, 561 p.
8. UN Joint Study on Secret Detention, UN Docs, A/HRC/13/42, June 2010